

УДК 336.14:352:330.56

ББК 65(4 Укр) 261.34

Хмарук Ю.В.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "СИСТЕМА ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ"

Національний університет "Острозька академія",
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України,
кафедра фінансів,
35800, Рівненська обл.,
м. Острог, вул. Вереснева, 7, кв. 1,
тел.: 0976627651,
e-mail: yulia.khmaruk@gmail.com

Анотація. У статті визначено сутність системи доходів Державного бюджету України на основі використання системного підходу, дана характеристика основ функціонування системи, а також обґрунтовано структуру доходів Державного бюджету України.

Ключові слова: доходи бюджету, система доходів Державного бюджету України, системний підхід.

Annotation. The author of the article defines the essence of the state budget's of Ukraine income system applying the systemic approach, gives characteristics on the basis of the system functioning and substantiates the structure of the state budget's of Ukraine income system.

Key words: budget income, state budget's of Ukraine income system, systemic approach.

Вступ. З розвитком економіки України все більшої уваги заслуговує використання системного підходу до розгляду проблемних питань. Цей підхід дає можливість комплексно оцінювати стан, взаємозв'язки, чинники впливу та визначати фактори розвитку тих чи інших економічних категорій. Зокрема, це стосується бюджетної системи, її функціонування та регулювання.

Питання наповнення державної казни завжди було й буде актуальним як для України, так і для інших країн. Тому вважаємо, що на нинішньому етапі розвитку доходної бази Державного бюджету України актуальною проблемою є визначення системи доходів бюджету держави з метою визначення основ його функціонування, чинників впливу та вдосконалення регулювання.

Питанням формування доходної бази Державного бюджету України займаються такі вітчизняні науковці, як В.Г. Дем'янишин, Ц.Г. Огонь, Ю.В. Пасічник, Ю.В. Сибірянська, І.Я. Чугунов, проте вони розглядають доходи як базу формування бюджету держави або як об'єкт управління (В.П. Кодацький, Ю.В. Сибірянська). Ю.В. Пасічник та І.Я. Чугунов обґрунтовують важливість застосування системного підходу. Л.П. Стеців та О.І. Копилук подає визначення системи державних доходів і виділяють її елементи, а В.П. Кодацький подає функції її існування. Проте визначення системи доходів Державного бюджету України та засад її функціонування не розглядається вітчизняними науковцями. Вважаємо, що в період гострої незабезпеченості бюджетними коштами важливо розглянути основи функціонування системи доходів бюджету держави для подальшого визначення напрямів удосконалення її функціонування в Україні.

Постановка завдання. Виходячи з актуальності теми, мета дослідження полягає у визначенні сутності системи доходів Державного бюджету України та засад її функціонування.

Результати. Для визначення сутності поняття "система доходів Державного бюджету України" необхідно, насамперед, з'ясувати суть категорії система, основ її функціонування та розглянути можливості застосування цієї категорії і до доходної бази бюджету держави.

I. Кант під системою розумів єдність різноманітних знань, об'єднаних однією ідеєю. За Г. Гегелем, логічний процес пізнання - процес, що розвивається і є органічною системою, цілісність, яка охоплює низку ступенів і моментів. У філософському енциклопедичному словнику за редакцією А. Прохорова термін "система" (походить від грецького слова - ціле, складене із частин) означає сукупність елементів, які знаходяться у відносинах один з одним [8, с.610—613]. С. Мочерний в "Економічній енциклопедії" подає таке розуміння поняття системи - це комплекс елементів та їхніх властивостей, взаємодія між якими зумовлює появу якісно нової цілісності. Розгорнуте визначення системи передбачає складнішу систему, у якій, крім елементів, можуть виникати зв'язки між певними комплексами елементів, що утворюють підсистему. Об'єднуючи різні елементи системи, підсистема сприяє виконанню цілісної програми в розвитку системи. Як елемент системи підсистема, у свою чергу, є системою щодо її складових. В економічних та інших складних матеріальних системах у межах підсистем виділяють не лише елемент (як найпростіше структурне утворення), а й компонент. Ще один важливий аспект наукового розгорнутого обґрунтування категорії "система" полягає в тому, що елементи, а тепер уже й підсистеми, перебувають у відносинах і зв'язках не лише один з одним (одна з іншими), а й із середовищем. З урахуванням цих вимог можна сформулювати розгорнуте визначення системи: система - комплекс підсистем, елементів і компонентів та їм характерних властивостей, взаємодія між якими та середовищем зумовлює якісно або сутнісно нову інтегративну цілісність [1, с.361].

Щодо функціонування системи, то в ній будь-який складний об'єкт розглядається в ролі відносно самостійної системи із своїми особливостями функціонування і розвитку. Відповідно, будь-яка складна система характеризується: елементним складом, структурою як формою взаємозв'язку елементів, функціями елементів і цілого, єдністю внутрішнього й зовнішнього середовища, законами розвитку системи та її складових [6, с.8-9].

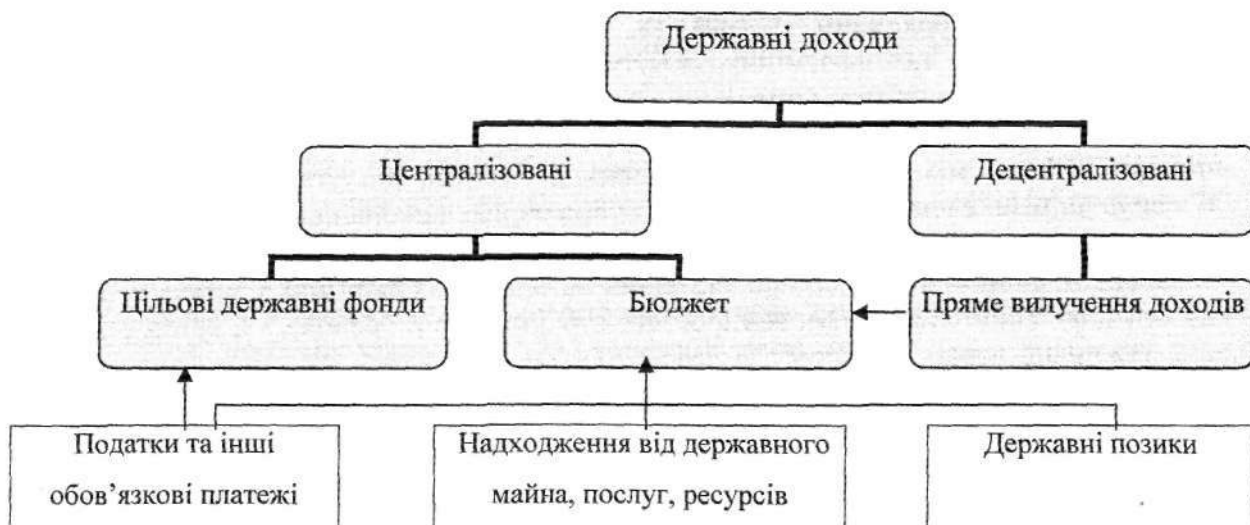
Проведений аналіз існуючих підходів до визначення структури доходів Державного бюджету України дозволяє нам стверджувати, що під системою доходів Державного бюджету України слід розуміти сукупність усіх податків, зборів, цільових внесків та інших обов'язкових платежів, що характеризується єдиними підходами формування дохідної частини бюджету до всіх надходжень. Хоча кожна група доходів характеризується певною особливістю формування та розподілу, але всі платежі мають єдність в обов'язковості сплати, чітким визначенням різних об'єктів, суб'єктів, методів сплати, а також усі надходження використовуються на виконання державою своїх функцій.

Варто зупинитися також на вченні Т. Парсонса про суспільні системи: головна їх властивість - збереження цілісності й меж суспільної системи в результаті взаємодії її частин. Відповідно до існуючих реалій, будь-яка суспільна система, зокрема її підсистеми, є відкритою з точки зору взаємодії з іншими системами й навколишнім середовищем. Усі суспільні системи перебувають у постійному русі, динаміці, збагачуючись досягненнями науково-технічного, економічного, соціального прогресу, запозичуючи все сприятливе від інших систем світового співтовариства [4, с.69]. Вважаємо, що це твердження також відповідає системі доходів Державного бюджету України. А взаємозв'язок з іншими системами можна пояснити взаємозв'язками із системою видатків бюджету держави.

Отже, визначення системи доходів держбюджету відповідає вимогам системного підходу, оскільки система доходів має свої елементи, які, відповідно, у системі мають свою структуру. На неї впливають фактори як внутрішні, так і зовнішні, тому система постійно змінюється під впливом змін бюджетного законодавства, економічного розвитку країни, економічних криз, адаптації міжнародного досвіду ведення бізнесу та

інших чинників. Проте сама система відповідає вимогам єдності функціонування та розвитку.

Л.П. Стеців та О.І. Копилюк визначають, що система державних доходів повинна включати такі елементи (рис. 1):

Джерело: [5, с.85].

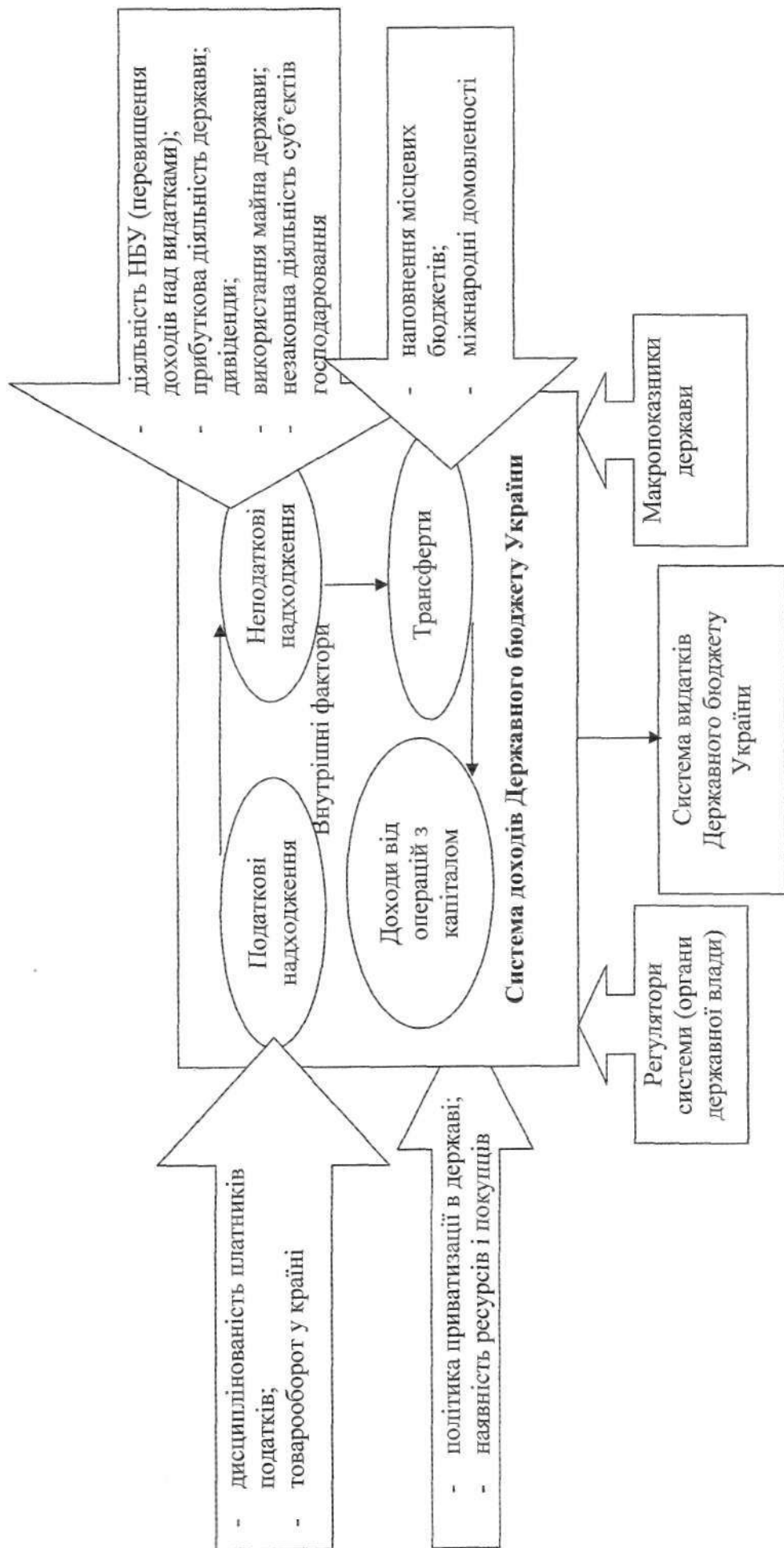
Рис. 1. Система державних доходів

Згідно з бюджетним законодавством України, державні позики відносяться до надходжень бюджету, а не до доходів, тому вважаємо схему на рис. 1 недосконалою. Проте об'єктом нашого дослідження є система доходів Державного бюджету України, яка має включати поєднання всіх складових бюджетних доходів, що складаються з податків та інших обов'язкових платежів до бюджету, надходжень від державних ресурсів, підприємств, трансфертів.

На нашу думку, система доходів Державного бюджету України повинна мати таку форму, яка відображена на рис. 2. Зазначена система складається з підсистем доходів, згідно з бюджетною класифікацією (податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, трансфери). Ми виділяємо ці підсистеми, оскільки кожна з них об'єднує свої елементи, які пов'язані джерелами формування, платниками, методами нарахування, функціями. Разом з тим підсистеми взаємодіють між собою, утворюючи систему всіх доходів бюджету, виконуючи в сукупності роль забезпечення функціонування держави. При зменшенні частки однієї з підсистем інша або інші підсистеми повинні зрости для досягнення відповідного рівня доходів. Вважаємо це внутрішніми факторами взаємодії підсистем.

На кожен з підсистем діють свої зовнішні чинники, залежно від джерел формування даних доходів і платників. Тому окремо ми визначили для кожної підсистеми свої фактори впливу, щоб відобразити більш комплексно основні чинники впливу на систему доходів держбюджету загалом.

Крім факторів впливу на кожен підсистему, ми виділяємо й загальні чинники впливу на всю систему: макропоказники (ВВП, індекс споживчих цін, індекс цін виробників, прибуток підприємств, фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, фонд оплати праці, обмінний курс гривні до долара США, експорт та імпорту товарів і послуг, грошова маса, прямі іноземні інвестиції та ін.) [3, с.60-61] і регулятори системи (органи державної влади).

Джерело: розроблено автором.

Рис. 2. Схема функціонування системи доходів Державного бюджету України

Щодо останніх, то система доходів держбюджету є керована такими органами влади: Міністерством фінансів України (планування доходної частини та контроль за виконанням), Головним Державним казначейством України (облік усіх надходжень і звіт виконання), Рахунковою Палатою України (контроль за виконанням доходної частини), Верховною Радою України та Президентом України (затвердження, зміна елементів системи), Кабінетом Міністрів України (організація бюджетної політики в державі), Податковою службою України та Митною службою України (контроль платників податків і платежів), Державною контрольно-ревізійною службою (контроль за відповідністю перерахованих коштів та їх напрямків).

Оскільки в бюджеті відбувається взаємодія двох систем: доходної та видаткової, то для системи доходів Державного бюджету України важливого розгляду потребує визначення взаємодії цих двох систем через оцінку збалансованості бюджету, а також пріоритетів забезпечення видаткової частини бюджету.

У 1890 році Адольф Вагнер вивів теорію державних витрат, за якою визначив функціональну залежність між економікою, що зростає, і державними витратами. З розвитком суспільства держава перебирає на себе забезпечення все більшої кількості функцій, що пов'язується зі зростанням видатків. Згідно із цим законом, еластична залежність підтверджує, що зміна ВВП викликає зміни державних витрат, якщо ВВП зростає за рахунок доходів, які формуються від зростання попиту на товари й послуги. Тому вважаємо, що варто досліджувати взаємозв'язок цих двох систем при розгляді кожної з них окремо.

Щодо функцій самих елементів і системи в цілому, то В.П. Кодацький стверджує, що система державних доходів призначена вирішувати не тільки фіскальні, але й економічні завдання - стимулювати зростання виробництва та підвищувати рівень його ефективності, впливати на розміщення продуктивних сил на території країни, здійснювати прискорення науково-технічного прогресу. Виконуючи фіскальну функцію, система державних доходів не повинна підривати фінансову стійкість основної складової господарства - підприємництва [2, с.9].

Вважаємо, що система доходів Державного бюджету України за аналогією, хоч є вужчим поняттям, ніж система доходів держави, повинна сприяти фінансовій стійкості держави, забезпечувати необхідними ресурсами економіку та підтримувати економічне зростання країни.

Якщо оцінювати систему доходів бюджету держави з огляду на теоретичні підходи до розгляду поняття "система", то варто визначити основи функціонування системи (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до визначення функціонування системи доходів Державного бюджету України

Підходи	Визначення	Пояснення
за організованістю	організована	існують чітко визначені елементи
за природою	фінансова	пов'язана з фінансами держави
за регулюванням	управляюча	існують регулятори системи - органи державної влади
за структурою середовища	гомогенна	складається з однорідних елементів - доходів бюджету
за рівнем складності	складна	складається з елементів, які є її підсистемами
за можливістю до змін	динамічна	у структурі відбуваються зміни
за масштабом	макроекономічна	оскільки впливає на державну політику, у ній взаємодіють як платники, так і держава

Продовж. табл. 1

за ступенем відкритості	відкрита	постійно змінюються джерела надходжень доходів до бюджету, залежно від змін законодавства, умов функціонування економіки та ратифікації міжнародних договорів
за функціонуванням	результативна	має функцію в наповненні бюджету держави, за рахунок системи забезпечується виконання функцій держави через видатки бюджету
за етапом розвитку	на стадії "Молодість"	від незалежності України починається тільки друге десятиліття, тому система зазнає і буде зазнавати змін

Джерело: розроблено автором.

Погоджуємося із Ц.Г. Огнем, що система доходів держбюджету є складним об'єктом з позицій менеджменту, що пов'язано, по-перше, з діалектичним взаємозв'язком доходів із видатками бюджету, по-друге, з неоднорідністю елементів, що їх утворюють, і їх структурним різноманіттям, і, по-третє, з властивою їм внутрішньою єдністю, зумовленою наявністю єдиного механізму формування доходів і обов'язковістю сплати податків [3, с 154]. Ця думка також підтверджує сформовану нами модель.

Висновки. Система доходів Державного бюджету України - це сукупність елементів-підсистем доходів (згідно з бюджетною класифікацією, кожна з них об'єднує свої елементи, які пов'язані джерелами формування, платниками, методами нарахування, функціями), що, взаємодіючи між собою, утворюють систему всіх доходів бюджету, виконуючи в сукупності роль сприяння фінансовій стійкості держави, забезпечення необхідними ресурсами економіку та підтримання економічного зростання країни. На систему впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори, а також регулятори системи (органи державної влади), тому вона є динамічною в розвитку. На кожен з підсистем діють і власні фактори. Для комплексного аналізу системи доходів Державного бюджету України важливого розгляду потребує визначення її взаємодії із системою видатків бюджету.

1. Економічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. / редкол.: С В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. - К. : Видавничий центр "Академія", 2002. - Т. 3. - 952 с
2. Кодацкий В. П. Проблемы управления доходами государства [Текст] / В. П. Кодацкий. - Х. : Промтехагро, 2008.-254 с
3. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія та практика [Текст] : монографія / Ц. Г. Огонь. - К. : КНТЕУ, 2003. - 580 с
4. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні [Текст] : монографія / Ю. В. Пасічник. - Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2005. - 642 с
5. Стеців Л. П. Фінанси : навчальний посібник / Л. П. Стеців, О. І. Копилюк. - К. : Знання, 2007. - 235 с.
6. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учебное пособие / Ю. П. Сурмин. - К. : МАУП, 2003. -368 с.
7. Тимченко О. М. Оптимізація структури доходів бюджету: застосування рейтингової оцінки [Текст] / О. М. Тимченко, Ю. В. Сибірянська // Фінанси України. - 2008. - № 7 (152). - С 17-27.
8. Философский энциклопедический словарь [Текст] : / [под ред. А. М. Прохорова]. - М. : Изд-во "Советская Энциклопедия", 1983. - 840 с.

Рецензенти:

Карлін М.І. - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, податкової та бюджетної політики Волинського національного університету ім. Лесі Українки;

Дем'янчук О.І. - кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів Національного університету "Острозька академія".